

Analysis and Evaluation of the effects of ‘Resistive Economy’ Policies on the Energy Sector

Fazel Moridi Farimani^{1*} , Seyyed Mojtaba Hosseini², Najmeddin Yazidi³, Mohammad Hossein Ahadi Majdabadi⁴

1. Assistant Professor, Department of Economics, Faculty of Economics and Political Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Corresponding Author. Email: f_moridi@sbu.ac.ir

2. Ph.D. Candidate, Department of Oil and Gas Contracts Management, Faculty of Economics, University of Imam Sadiq, Tehran, Iran. Email: mojtaba.hosseini@isu.ac.ir

3. Ph.D. Candidate, Department of Science and Technology Policy Making, Faculty of Management, Economics and Progress Engineering, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran. Email: najmoddin.yazidi@sharif.edu

4. Ph.D. Candidate, Department of Oil and Gas Contracts Management, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: javadahadi5@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 19-02-2024
Accepted: 06-10-2024

Keywords:
Resistive Economy,
Energy policy,
Economic sanction,
Resilience, Oil and
gas economics.

Abstract

The Intensification of economic pressures on Iran through the imposition of sanctions, led to the development of the ‘Resistive economy’ doctrine as the central economic strategy during the early 2010’s. This was followed by the ratification of related public policies during 2013. Concentrating on the energy sector, the main objectives of the present study is to examine the extent to which adopted policies cohere with the central tenants of the “Resistive Economics” doctrine, as originally proposed by the leadership of Iran. Additionally, the study purports to examine if there is any potential for improving current policies by drawing on the findings of mainstream literature.

Utilizing the ‘Descriptive research method’ and ‘content analysis’ the study finds that: First, the central tenant of the ‘Resistance Economy doctrine’ is to make the Iranian economy resistant to shocks such as wars, sanctions and politico-economic pressures, rather than general and long-term goals such as increasing growth rate or reducing energy consumption. Second, some “policies” currently in place (such as increasing the National Development Fund’s share from oil revenues) are too general, and do not necessarily help in strengthening the energy sector against international pressures such as wars, sanctions, etc. It is notable that these policies have already been mentioned under other upstream documents. Thirdly, a review of the mainstream literature, as well as an analysis of concepts such as ‘resilience’, ‘sustainability’, etc. shows that vital components which are essential for strengthening the energy sector against shocks (such as war etc.) have been largely neglected.

Cite this article: Moridi Farimani, F., Hosseini, S, M., Yazidi, N., & Ahadi Majdabadi, M, H. (2024). Analysis and Evaluation of the effects of ‘Resistive Economy’ Policies on the Energy Sector. *Journal of Defense Economics & Sustainable Development*, 9 (33), 87-115.

 [20.1001.1.25382454.1403.9.33.4.2](https://doi.org/10.1001.1.25382454.1403.9.33.4.2)

© The Author(s) 2024. Published by Defense Economics Scientific Association of Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)

تحلیل و ارزیابی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با تمرکز بر حوزه انرژی

فاضل مریدی فریمانی^{۱*}، سیدمجتبی حسینی^۲، نجم الدین یزدی^۳، محمدحسین احدی مجدآبادی^۴

۱. استادیار، گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. نویسنده مسئول.

رایانامه: f_moridi@sbu.ac.ir

۲. دانشجوی دکترا، گروه مدیریت قراردادهای بین المللی نفت و گاز، دانشکده اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

رایانامه: mojtaba.hosseini@isu.ac.ir

۳. دانشجوی دکترا، گروه سیاست‌گذاری علم و فناوری، دانشکده مدیریت، اقتصاد و مهندسی پیشرفت، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران.

رایانامه: najmoddin.yazdi@sharif.edu

۴. دانشجوی دکترا، گروه مدیریت قراردادهای بین المللی نفت و گاز، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، تهران، ایران.

رایانامه: javadahadi5@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

در سال ۱۳۸۹ و همزمان با تشدید فشارهای بین المللی، ایده اقتصاد مقاومتی به عنوان راهبرد دفاعی کشور مطرح و سیاست‌های کلی آن در سال ۱۳۹۲ تصویب و ابلاغ شد. این پژوهش با استفاده از روش شناسی ترکیبی (کمی-کیفی)، و ضمن تمرکز بر بخش انرژی به این سؤال پاسخ می دهد که چه نسبتی میان آنچه مدنظر رهبر انقلاب از کلان راهبرد «اقتصاد مقاومتی» بوده با سیاست‌های تدوین شده وجود دارد و چطور می توان با بهره گیری از تجارب سایر کشورها و ادبیات مرتبط، این سیاستها را بهبود داد؟ نتایج نشان می دهد اولاً در حالیکه دال مرکزی کلان راهبرد رهبری بر موضوعاتی همچون مقاوم سازی اقتصاد در برابر جنگ، فشار، تحریم و تاکید بر حضور مردم بوده، سیاستهای مصوب، موضوعات دیگری را (همچون مالیات، یارانه، بهره وری و ...) در مرکز توجه قرار داده است. ثانیاً بخش هایی از سیاست‌های ابلاغی بسیار عمومی و کلان بوده و لزوماً برای مقاوم‌سازی اقتصاد (به ویژه انرژی) در مقابل فشارهای بین المللی (جنگ و تحریم و ..) ضرورتی ندارند (مانند افزایش سهم صندوق توسعه از درآمدها)، ضمن آنکه این سیاستها یا قبلاً ذیل سایر اسناد بالادستی نظام ذکر شده بوده اند و یا اینکه می توانستند بعدها در اسناد مرتبط دیگر مورد اشاره قرارگیرند. ثالثاً با بهره گیری از ادبیات متعارف (و بررسی مفاهیمی چون «تاب آوری»، «پایداری» و ...) نشان داده شده که اجزای مهمی از حوزه انرژی که مقاوم‌سازی آن در مقابل شوک هایی همچون جنگ و تحریم ضروری می باشند، در این سیاستها مورد غفلت واقع شده اند. در پایان پیشنهاداتی به منظور تقویت و هدفمند شدن این سیاستها ارائه شده اند.

نوع مقاله:
مقاله علمی

تاریخچه مقاله:

تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۱۱/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۵

واژگان کلیدی:

اقتصاد مقاومتی، سیاست

گذاری انرژی، تحریم

اقتصادی، تاب‌آوری، اقتصاد

نفت و گاز.

استناد به مقاله: مریدی فریمانی، فاضل؛ حسینی، سید مجتبی؛ یزدی، نجم الدین و احدی مجدآبادی، محمد حسین. (۱۴۰۳). تحلیل و ارزیابی سیاست‌های کلی اقتصاد

مقاومتی با تمرکز بر حوزه انرژی، فصلنامه اقتصاد دفاع و توسعه پایدار، ۹(۳۳)، ۸۷-۱۱۵.

DOI: 10.1001.1.25382454.1403.9.33.4.2

ناشر: انجمن علمی اقتصاد دفاع ایران

© نویسنده‌گان

۱. مقدمه

با تشدید فشارهای بین‌المللی در اواخر دهه ۹۰ شمسی و اعمال تحریم‌های سخت‌گیرانه، گفتمان اقتصاد مقاومتی به عنوان راهبرد کشور در حوزه اقتصاد مورد تأکید رهبر معظم انقلاب قرار گرفت و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام تهیه و در بهمن ۱۳۹۲ تصویب و توسط رهبر انقلاب ابلاغ شد. تاکنون، کوشش‌های علمی متعددی برای تدوین قوانین بالادستی مرتبط، تبیین ابعاد نظری، گفتمان‌سازی و همچنین اجرایی‌سازی آن انجام شده است. با این حال، تشدید تحریم‌ها در دوره جدید^۱ و نابسامانی‌های اقتصادی حاصل از آن (کاهش شدید درآمدهای نفتی، کاهش شدید سرمایه‌گذاری در حوزه انرژی، قطعی برق و قطعی گاز) و مباحث طرح شده در زمان ترور سردار سلیمانی مبنی بر احتمال حمله ایالات متحده آمریکا به ۵۲ نقطه حیاتی کشور من جمله تاسیسات زیربنایی انرژی و القای ضربه‌پذیری کشور در آن برهه، سوالات و ابهاماتی را در ارتباط با انسجام، جامعیت و کارایی سیاست‌های ابلاغی ایجاد کرد.

آنچه از فضای حاکم بر کشور در زمان تهیه و ابلاغ این سیاست‌ها برداشت می‌شود (تشدید فشارهای بین‌المللی و بروز و ظهور کاستی و ضعف‌های اقتصاد ملی) و هم از بیانات رهبر انقلاب و مقدمه سیاست‌های ابلاغی استنتاج می‌گردد این است که هدف اصلی سیاستگذار از این گفتمان‌سازی، تقویت بنیه اقتصادی کشور در برابر شوک‌ها، فشارها و ناملایماتی همچون جنگ، تحریم و ... بوده است. با این حال بررسی دقیق و جزء به جزء سیاست‌های ابلاغی نشان می‌دهد که موضوعات و مفاهیم کلان‌تری همچون کاهش شدت انرژی یا افزایش سهم صندوق توسعه از درآمدهای نفتی - که لزوماً برای مقاوم‌سازی حوزه انرژی کشور در مقابل شوک‌های فوق در کوتاه‌مدت و میان‌مدت ضروری نیستند - نیز وارد این سیاست‌ها شده‌اند. شایان توجه است که این موضوعات یا قبلاً در سایر سیاست‌های مرتبط ذکر شده بودند و یا اساساً می‌توانست در سایر سیاست‌های آتی (مثلاً بازنگری سیاست‌های کلی انرژی یا برنامه هفتم توسعه که در دست انجام هستند) مورد توجه قرار گیرند. مضافاً اینکه، مرور تجربه کشور طی چند سال اخیر و مطالعه تجارب سایر کشورها و بررسی ادبیات رایج نشان می‌دهد که ابعاد مفهومی و موضوعی گسترده‌ای از مقاوم‌سازی اقتصاد در حوزه انرژی وجود دارد که در این سیاست‌ها مورد کم‌توجهی واقع شده‌اند. بر این اساس در این پژوهش تلاش شده است که سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی به‌دقت مورد ارزیابی قرار گیرد و پیشنهادهایی برای حذف برخی بندها، اضافه نمودن تعدادی از موضوعات و در مجموع منقح شدن این سیاست‌ها ارائه شود.

بررسی پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که بخش انرژی از سیاست‌های اقتصاد مقاومتی چندان مورد پژوهش قرار نگرفته و با توجه به اهمیت این بخش در تأمین درآمدهای ارزی کشور و همچنین تأمین نهادهای تولید، ضروری است مورد بررسی ویژه جامعه علمی قرار گیرد. بر همین اساس سؤال اصلی این پژوهش عبارت است از «ایده مرکزی رهبر معظم انقلاب، از طرح گفتمان اقتصاد مقاومتی چه بوده است؟» و در کنار آن تلاش می‌شود به سوالات زیر نیز پاسخ داده شود.

^۱ - خروج آمریکا از توافق هسته‌ای - موسوم به برجام - و آغاز دور جدید تحریم‌های آمریکا در سال ۱۳۹۷

۱. چه رابطه‌ای میان سیاست‌های تدوین‌شده در حوزه انرژی با ایده اصلی رهبری (مندرج در سؤال اصلی) وجود دارد؟

۲. چگونه می‌توان با بهره‌گیری از تجارب به‌دست‌آمده در کشور و بررسی ادبیات پژوهشی موجود در دنیا که مرتبط به مفهوم اقتصاد مقاومتی است نسبت به تقویت و تکمیل سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی اقدام کرد؟

۲. مبانی نظری و و پیشینه پژوهش

بررسی تکانه‌ها و فشارهای مختلف به اقتصادها و چگونگی واکنش به آثار این تکانه‌ها و مقاوم‌سازی اقتصادها همواره محل بحث و بررسی حوزه اقتصاد و سیاست‌گذاری بوده و سابقه آن در تاریخ مدرن اقتصاد، حداقل به جنگ جهانی اول و دوم و مقاومت آلمان در آن دوران برمی‌گردد (کسل، ۱۹۱۶).^۱ بحران مالی سال ۲۰۰۸ نیز ادبیات جدیدی را درباره مقاومت اقتصادها در برابر شوک‌های اقتصادی پدید آورد که این ادبیات با رویکردی متفاوت در ارتباط با ویروس کرونا نیز توسعه جدیدی پیدا کرد.^۲ تنش‌های سیاسی در روابط میان روسیه، اوکراین و اتحادیه اروپا و همچنین تشدید تنش‌ها در غرب آسیا طی دو دهه اخیر و تأثیر آن بر تأمین امنیت انرژی اروپا و تلاش برای کاهش استفاده از سوخت‌های فسیلی در این قاره و همچنین درک تأثیرات گسترده تغییرات آب و هوایی در سراسر دنیا و در انتها گسترش فعالیت‌های تروریستی در اروپا طیف جدید و وسیعی از ادبیات را ذیل «تاب‌آوری» ایجاد کرد که همگی به دنبال ایجاد مقاومت در اقتصادها در برابر فشارها، تکانه‌ها و تغییرات سریع بوده‌اند.^۳ از سویی دیگر و در پی گسترش استفاده ایالات متحده آمریکا و هم‌پیمانانش از سلاح تحریم و جنگ در مقابل کشورهایی همچون روسیه، ایران، ونزوئلا، فلسطین و کوبا طیف جدیدی از ادبیات برای مقابله با این آثار ایجاد شد که در کشور ما و از اواخر دهه نود شمسی و همزمان با آغاز تحریم‌های سخت‌گیرانه غرب تحت عنوان گفتمان اقتصاد مقاومتی توسعه یافت و با ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در سال ۱۳۹۲ به اوج خود رسید.

مطالعات قابل توجهی طی دهه اخیر حول اقتصاد مقاومتی انجام شده است. بسیاری از پژوهش‌های صورت گرفته درصدد تبیین مفهوم اقتصاد مقاومتی، مؤلفه‌های آن و معادل‌های آن در ادبیات پژوهشی متعارف برآمده‌اند که به علت کثرت این مطالعات و عدم ارتباط مستقیم با موضوع این مقاله، از ذکر آنها خودداری شده است. پژوهش‌هایی نیز به بررسی اقتصاد مقاومتی در بخش انرژی پرداخته‌اند که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود.

^۱ Cassel

^۲ - بطور نمونه ببینید (جنی، ۲۰۲۰) و (فیگاری و فیوریو، ۲۰۲۰)

^۳ - بطور نمونه ببینید (کمیسون اتحادیه اروپا، ۲۰۱۷) و (پارلمان اتحادیه اروپا، ۲۰۱۸)

جدول شماره (۱) پیشینه پژوهش

مهمترین یافته ها (ذکر مهمترین یافته ها و نتایج، کلی گویی نشود، تاکید بر یافته هایی باشد که مرتبط با این مقاله است)	اهداف و یا سئوالات اصلی (عنوان پژوهشها ذکر نشود بلکه سؤال یا هدف اصلی بیان شود)	نویسندگان - روش استفاده شده
این پژوهش بیان می‌دارد که بخشی از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی بر افزایش تاب‌آوری اقتصادی و بخشی نیز بر کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی دلالت دارد. از این رو می‌توان نتیجه گرفت که مفهوم اقتصاد مقاومتی مفهومی وسیع‌تر از دو مفهوم دیگر است و شامل هر دو می‌شود.	تبیین مفهوم مقاومت، تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی	میرجلیلی (۱۳۹۵) - روش تحلیلی - توصیفی
اقتصاد مقاومتی را یک الگوی اقتصاد علمی و مبتنی بر ویژگی‌های بومی کشور تعریف کرده‌اند که کاهش شکنندگی و ارتقای تاب‌آوری ملی روند حاکم بر سیاست‌های کلی آن می‌باشد. در این کتاب به مباحث مختلفی مانند فعالیت‌های بالادستی و پایین‌دستی صنعت نفت و گاز، انرژی‌های تجدیدپذیر، صنعت برق، بورس انرژی و مدیریت درآمدهای حاصله از این بخش‌ها و .. اشاره شده است. این کتاب به بررسی چالش‌های عدم تحقق اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی پرداخته است	تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی و نیرو	صیادی و خداپرست (۱۳۹۶) - روش تحلیلی و توصیفی
با استفاده از یک جامعه آماری خبرگان وضعیت فعلی و مطلوب شاخص‌های اقتصاد دانش‌بنیان در صنعت نفت را بررسی و اولویت‌گذاری کرده و در نهایت به ۹ شاخص اقتصاد دانش‌بنیان اولویت‌دار در صنعت نفت رسیده‌اند.	استخراج شاخص‌های اقتصاد دانش‌بنیان بر اساس بندهای سیاست‌های کلی ابلاغی اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت	مقدم و همکاران (۱۳۹۶) - روش اسنادی و تحلیل گفتمان
این تحقیق با اشاره به عملکرد ضعیف اقتصاد کشور و نوسانات شدید اقتصادی سال‌های اخیر ریشه چالش‌های اقتصاد ایران را دو عامل اصلی یعنی سیاست‌های اقتصادی نامناسب و همچنین تکانه‌های ناشی از تحریم‌های خارجی می‌داند که وجه مشترک این دو عامل ریشه در چگونگی استفاده از منابع نفتی یعنی خام‌فروشی نفت و وابستگی درآمد ارزی کشور به نفت دارد.	بررسی تطبیقی برنامه ششم توسعه در زمینه نفت با سیاست‌های اقتصاد مقاومتی	دانش جعفری و کریمی (۱۳۹۳) - روش تحلیلی - توصیفی
شرایط جدید لزوم تجدیدنظر اساسی در شیوه استفاده از منابع نفت و گاز کشور را قطعی می‌کند. از نگاه اقتصادی و اقتصاد اسلامی	سیاست‌های بالادستی تا چه اندازه برای رفع مشکلات ساختاری بخش انرژی کشور مؤثر است؟	رضایی و دوانی (۱۳۹۵) - روش تحلیلی - توصیفی

نویسندگان - روش استفاده شده	اهداف و یا سئوال‌ات اصلی (عنوان پژوهشها ذکر نشود بلکه سئوال یا هدف اصلی بیان شود)	مهمترین یافته‌ها (ذکر مهمترین یافته‌ها و نتایج، کلی گویی نشود، تاکید بر یافته‌هایی باشد که مرتبط با این مقاله است)
		باتوجه به آینده بازار و احتمال بالای کاهش قیمت می‌بایست سیاست فروش نفت و گاز خام تغییر کند و به سمت ایجاد ارزش افزوده بیشتر حرکت کرد و از ورود ارزش منابع طبیعی به بودجه دولت خودداری شود تا ضمن کاهش وابستگی بودجه دولت به نفت از ائتلاف منابع جلوگیری شود
مزینی و قربانی (۱۳۹۳) - روش تحلیلی - توصیفی	طراحی نقشه راه مدیریت درآمدهای نفتی در چارچوب سیاست‌های اقتصاد مقاومتی	برای مدیریت بهینه درآمدهای نفتی دستیابی به یک سازوکار مناسب برای هزینه کرد بخش اصلی این درآمدها در قالب بودجه سنواتی شرط لازم و طراحی سازوکار کارآمد ذخیره‌سازی مازاد این درآمدها (مثلاً در قالب صندوق توسعه ملی) شرط کافی به حساب می‌آید.
کامفیروزی و همکاران (۱۳۹۳) - روش کمی	بررسی نقش نظام‌مند عوامل گوناگون در اقتصاد بدون نفت	مقاله کوشیده است تا نسبتی منطقی و نظام‌مند بین مقوله‌های گوناگون و نقش آن در بین شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی و اقتصاد بدون نفت برقرار سازد.
محسنی (۱۳۹۶) - روش تحلیلی و توصیفی	استخراج پارادایم‌های مفهومی حاکم بر گفتمان اقتصاد مقاومتی در زمینه انرژی	پژوهشگر با اشاره به مهم‌ترین نقاط آسیب‌پذیر اقتصاد در زمینه انرژی به استخراج گزاره‌هایی مبتنی بر چارچوب مفهومی اقتصاد مقاومتی جهت اتخاذ راهبردهایی صحیح در بخش انرژی کشور پرداخته است.

منبع: نگارندگان پژوهش

بررسی‌ها نشان می‌دهد که مطالعات حول اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: بررسی حوزه انرژی در بستر شوک‌هایی همچون جنگ و تحریم و دوم، بررسی اقتصاد مقاومتی در یک دیدگاه وسیع‌تر و با نگاه به مفاهیمی همچون توسعه زنجیره ارزش نفت و گاز، توسعه اقتصاد دانش‌بنیان، کاهش وابستگی بودجه به نفت و ... نکته مهم دیگر اینکه هیچ‌یک از پژوهش‌های فوق به نقد و بررسی متن سیاست‌های کلی نپرداخته و به تعبیری دیگر، این سیاست‌ها را ثابت و مفروض در نظر گرفته و به تحلیل پرداخته‌اند. تاکنون هیچ‌گونه مطالعه علمی در ارزیابی و نقد سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی منتشر نشده است. در این مطالعه نشان داده می‌شود که برخی بندهای سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی قابل حذف بوده و در مقابل، موضوعات زیادی مورد غفلت واقع شده است. برای نشان دادن بخشهایی که مورد کم‌توجهی قرار گرفته است، کلیه مفاهیم مرتبط با اقتصاد مقاومتی در ادبیات پژوهشی متعارف احصا و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین تلاش شده است که ضمن بررسی ارتباط این مفاهیم با

ایده اقتصاد مقاومتی (طرح شده توسط رهبر معظم انقلاب) و تبیین گستره موضوعات مرتبط با مقاومت‌سازی بخش انرژی و با توجه به تجارب سایر کشورها، بخشهای ضروری برای مقاومت‌سازی بخش انرژی کشور تبیین گردد. بر اساس بررسی‌های صورت گرفته، این زنجیره از تحلیل‌های علمی و ارائه توصیه‌های سیاستی در هیچ‌یک از مطالعات پیشین قابل مشاهده نیست.

۳. روش شناسی پژوهش

این تحقیق از روش مختلط یا ترکیبی استفاده کرده و از آنجا که بر نقد و ارزیابی سیاست‌های کلان کشور در حوزه اقتصاد مقاومتی و بطور خاص بر بخش انرژی متمرکز است و یافته‌های آن می‌تواند مستقیماً به سیاست‌گذاری و حل مسائل جامعه منتج شود در چارچوب تحقیقات کاربردی دسته بندی می‌شود.

طراحی تحقیق بدین صورت بوده است که در فاز کمی، فراوانی واژگان در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و نیز بیانات مقام معظم رهبری در خصوص اقتصاد مقاومتی تحلیل شده اند و سپس با یکدیگر تطبیق داده شده اند تا مشخص شود آیا فحوای آنها با هم تناسب دارد یا خیر. در فاز کیفی، ابتدا نقطه تمرکز حوزه انرژی تعیین گردید تا تحلیل بتواند از عمق و تمرکز کافی برخوردار باشد. در این فاز، ابتدا سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی در راستای دو هدف تحلیل شدند: الف) هدف اول بررسی میزان هم‌پوشانی و تکرار این سیاست‌ها در مقایسه با سایر اسناد بالادستی (شامل سیاست‌های کلی نظام و برنامه‌های توسعه) و ب) هدف دوم تفکیک سیاست‌ها به دو دسته ب-۱) سیاست‌های هم‌راستا با هدف اصلی تدوین آنها (براساس بیانات رهبری در این خصوص) و ب-۲) سیاست‌های فاقد نسبت مشخص با اهداف مد نظر رهبری بوده است. در نهایت، ج) ادبیات علمی موضوع با توجه به پراکندگی مفاهیم تخصصی در این خصوص شناسایی گردید و به صورت تطبیقی-تحلیلی مشخص گردیده است. مشخصاً تحلیل شد که موضوعاتی همچون تاب‌آوری، آسیب‌پذیری، پایداری، یکپارچگی، شکندگی، اقتصاد مقاوم، پدافند غیرعامل و مدیریت ریسک هر کدام از چه زوایایی و تا چه حدی هم‌راستا با اهداف و مفهوم مد نظر رهبری و طبیعتاً اقتضات ایران هستند.

روش پژوهش، ترکیبی از تحلیل محتوا^۱ (کمی) و تحلیل متنی^۲ (کیفی) بوده است. روش تحلیل محتوا از جمله روش‌های رایج و معتبر برای مطالعه نظام‌مند متون در علوم اجتماعی است. تحلیل محتوا رویکردی است که در آن محتوای اسناد و متون (مکتوب یا تصویری) به صورت نظام‌مند و تکرارپذیر و (بعضاً) براساس دسته‌هایی از پیش تعیین شده کمی‌سازی می‌شوند. در واقع تحلیل محتوا یک روش تحلیل داده است و نه ابزاری برای تولید داده (برایمن، ۲۰۱۲). در قسمت تحلیل محتوای این تحقیق از نرم‌افزار مکس کیو دی ای^۳ نسخه ۲۰۱۸ برای شناسایی پر تکرارترین واژگان متون و ترسیم ابر واژگان استفاده شده است. تحلیل متنی نیز روش تحقیقی است که به دنبال درک زبان، نشانه‌ها زبان‌شناختی و روح کلی حاکم بر اطلاعات و متون و سخنرانی‌ها از منظر ارتباطات اجتماعی و انتقال تجارب زیست اجتماعی است. از اینرو تحلیل متنی بازتاب‌دهنده

¹ Content analysis

² Textual analysis

³ MAXQDA

ساختارهای اجتماعی و رای متن مورد تحلیل اما تاثیرگذار بر فهم آن توسط جامعه مخاطب است. به عبارتی این نوع تحلیل، اقتضانات تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اخلاقی حاکم بر متن یا سخنرانی را نیز در نظر می‌گیرد (آلن، ۲۰۱۷). تحلیل متنی در این تحقیق مشتمل بر تحلیل تاریخچه و اقتضانات سیاسی، روابط بین‌المللی، اقتصادی و اجتماعی شکل‌گیری مفهوم اقتصاد مقاومتی در لسان رهبری از شهریور ماه ۱۳۸۹ و سپس بر اساس آن، تحلیل کیفی و عمیق بندهای سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی بوده است.

منابع داده در خصوص سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی عبارت بوده است از متن سیاست‌ها از بند اول تا انتها، به استثنای مقدمه رهبری. دلیل مستثنی نمودن مقدمه رهبری، تفاوت بارز روح و واژگان حاکم بر آن با متن سیاست‌های کلی بوده است. منابع بیانات رهبری، فیش‌های اقتصاد مقاومتی حاصل از سخنرانی‌های ایشان از ابتدای طرح موضوع در سال ۱۳۸۹ و به مدت ۱۰ سال که شامل ۲۰۱ فیش و مستخرج از وبگاه معظم له بوده است. این فیش‌ها صرفاً بریده‌هایی از سخنرانی‌های رهبری که مرتبط با موضوع اقتصاد مقاومتی بوده‌اند را پوشش داده‌اند و از اینرو در مقایسه با حالتی که سخنرانی‌ها به صورت کامل (اعم از قسمت‌های مرتبط و غیرمرتبط با این موضوع) نمایه و تحلیل شود، سوگیری کمتری داشته است. تعداد واژگان متن سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی برابر ۸۵۵ واژه و تعداد واژگان فیش‌های اقتصاد مقاومتی بیانات رهبری برابر ۴۴۷۸۲ واژه بوده است. پس از پاکسازی حروف اضافه و کلمات ربط و غیرمرتبط (همانند "است"، "بود"، "که"، "...") و تصحیح کلمات دارای اغلاط املائی، پرتکرارترین واژه‌های هر کدام از دو متن که مرتبط با اهداف پژوهش بودند بوسیله نرم‌افزار مکس کیو دی ای شناسایی و انتخاب شدند و جدولی حاوی پرتکرارترین‌ها از هر دو متن تشکیل شد. سپس ۷۴ واژه پرتکرار به صورت دسته‌وارژگان در ۱۷ دایره مفهومی دسته‌بندی شدند. در نهایت جدولی مبین تعداد مطلق تکرار هر دسته واژه پرتکرار در هر یک از دو متن، درصد نسبی در هر متن (نسبت به تعداد کل واژگان)، و مقایسه دو درصد نسبی برای هر دسته واژه تهیه گردید. به دلیل اختلالاتی که در شمارش واژگان فارسی توسط نرم‌افزارهای تحلیل کیفی متون همانند مکس کیو دی ای ممکن است پیش بیاید، تعداد تکرار هر واژه که از نرم‌افزار مکس کیو دی ای بدست آمده بود به صورت دستی با شمارش‌گر واژه‌پرداز ورد نیز تطبیق داده شد و در مواردی، مقدار مربوطه تصحیح گردید. گفتنی است شمارش تکرار واژگان با احتساب مشتقات آنها بوده است. به عنوان مثال، جهاد، جهادگر، جهادی، جهادگونه و ... همگی ذیل واژه جهاد شمارش شده‌اند و تعداد تکرار آنها جمع زده شده است.

این تحقیق از رویکرد سه‌سویه‌سازی (مثلثی‌سازی)^۱ بهره برده است. هر چند دنزین (۱۹۷۰) در تعریفی بسیط آن را شامل استفاده از چندین مشاهده‌گر، چندین نظریه، چندین منبع داده یا چندین روش دانسته است اما در تعریفی مضیق این رویکرد دربرگیرنده استفاده از بیش از یک منبع داده یا بیش از یک روش تحقیق برای مطالعه پدیده‌های اجتماعی است. هر چند این رویکرد بیشتر در هم تنیده با روش‌های تحقیق کمی است اما در قالب راهبردهای کیفی پژوهش نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد (برایمن، ۲۰۱۲). در تحقیقات مختلط - همانند تحقیق حاضر - سه‌سویه‌سازی برای اعتبارسنجی نتایج تحلیل‌های کمی و کیفی نیز استفاده می‌شود

¹ Triangulation

(دیکون و همکاران ۱۹۹۸). سه‌سویه‌سازی در این پژوهش در قالب مقایسه و انطباق نتایج به دو بخش کمی و کیفی انجام شده است. یکی دیگر از دلایل انتخاب این رویکرد و اتخاذ روش تحقیق مختلط (کمی-کیفی) این بود که ممکن است واژگان سند مکتوب (سیاست‌های کلی) ماهیت متفاوتی نسبت به سخنرانی (بیانات رهبری در این خصوص) داشته باشند؛ ترکیب تحلیل کیفی و عمیق با نتایج کمی این اطمینان را حاصل می‌کند که نتایج در اثر این تفاوت ماهیتی دو متن دچار سوگیری نشده باشند.

در یک دید خطی به فرآیند پژوهش می‌توان گام‌های تحقیق را چنین تبیین کرد:

(۱) تحلیل تاریخچه شکل‌گیری ادبیات اقتصاد مقاومتی در لسان رهبری،

(۲) تحلیل کمی بیانات رهبری،

(۳) تحلیل کمی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی،

(۴) تحلیل کیفی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی مشتمل بر الف) رویکرد درون‌تحلیلی

(تطابق بندها با اهداف مد نظر رهبری) و ب) رویکرد برون‌تحلیلی (همپوشانی و تکرار در مقایسه با اسناد بالادستی پیشین)،

(۵) تحلیل کیفی مفاهیم متناظر با اقتصاد مقاومتی در ادبیات رایج علمی،

و (۶) جمع‌بندی و ارائه راهکارهای سیاستی.

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

همانطور که در روش‌شناسی اشاره شد، در این بخش ابتدا به تحلیل تاریخچه شکل‌گیری ادبیات اقتصاد مقاومتی در لسان رهبری، سپس تحلیل کمی از بیانات ایشان با تحلیل کمی از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ارائه و مورد مقایسه قرار می‌گیرد. سپس، به تحلیل کیفی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی پرداخته می‌شود و در نهایت نیز تحلیل کیفی مفاهیم متناظر با اقتصاد مقاومتی در ادبیات علمی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۱. تحلیل زمینه‌های طرح ایده اقتصاد مقاومتی توسط رهبر معظم انقلاب

بررسی بیانات رهبر انقلاب نشان می‌دهد که اولین بار اصطلاح «اقتصاد مقاومتی» در شهریور ۱۳۸۹ و در جمع کارآفرینان مورد استفاده قرار گرفته است. (دیدار با کارآفرینان، ۱۳۸۹) بررسی زمینه‌های تاریخی آن ایام نیز نشان می‌دهد که در آن مقطع تحریم‌های بی‌سابقه‌ای توسط شورای امنیت و کشورهای اروپایی بر کشور تحمیل شده بود. برای مثال در حداث سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹ قطعنامه‌های ۱۷۳۷، ۱۷۴۷، ۱۸۰۳ و ۱۹۲۹ توسط شورای امنیت علیه کشور وضع شد. بعلاوه در این دوران، تحریم‌های متعددی توسط ایالات متحده آمریکا تصویب شد که از مهمترین آنها می‌توان به «قانون جامع تحریم‌ها، مسئولیت‌پذیری و محرومیت ایران موسوم به سیسادا CISADA» اشاره کرد که در خردادماه ۱۳۸۹ تصویب شد و اصلی‌ترین و پایه‌ای‌ترین قانون تحریمی ایران در حوزه مربوط به مسائل هسته‌ای محسوب می‌شود. همچنین زمزمه‌های تحریم بانک

مرکزی و تشدید تحریم‌ها در حوزه فروش نفت نیز آغاز شده بود. در چنین شرایطی، رهبر انقلاب ایده اقتصاد مقاومتی را طرح نمودند.^۱

۴-۲. تحلیل کمی بیانات رهبری درباره اقتصاد مقاومتی

جدول شماره (۲) پرتکرارترین دسته واژگان در فیش‌های اقتصاد مقاومتی بیانات رهبری از ابتدا (شهریور ۱۳۸۹) به مدت ۱۰ سال پس از آن را به همراه تعداد تکرار واژگان و درصد آن از کل تعداد واژگان بیانات نشان می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود پرتکرارترین دسته واژگان در بیانات رهبری عبارتند از «مردم، بومی، داخلی» با ۲۱۰ تکرار از ۴۴۷۸۲ واژه کل، که معادل ۰/۴۷ درصد واژگان است؛ و سپس دسته واژه «تحریم، فشار» که با ۱۸۳ تکرار، ۰/۴۱ درصد واژگان را تشکیل می‌دهد.

جدول شماره (۲) پرتکرارترین دسته واژگان در فیش‌های اقتصاد مقاومتی بیانات رهبری

ردیف	واژگان	تکرار در فیش‌های اقتصاد مقاومتی بیانات رهبری	درصد از تعداد کل واژگان
۱	داخلی- بومی- مردم	۲۱۰	۰/۴۷
۲	تحریم- فشار	۱۸۳	۰/۴۱
۳	انرژی- نفت- پتروشیمی- گاز- برق- کشاورزی- معدن- صیانتی- فرآورده- شدت انرژی	۱۴۷	۰/۳۳
۴	پیشتازی- پیشگامی- پیشرو- توسعه- پیشرفت- رشد- رونق	۱۳۴	۰/۳۰
۵	حماسه- عمل- جهاد- بسیج	۱۳۰	۰/۲۹
۶	صنعت- سرمایه گذاری- تولید	۱۲۸	۰/۲۹
۷	علم- دانش پایه- دانش بنیان- دانش محور	۱۱۹	۰/۲۷
۸	دانش آموزان- دانشگاه- دانشجو- نخبگان- جوان	۱۱۳	۰/۲۵
۹	دشمن- جنگ	۱۰۲	۰/۲۳
۱۰	دیپلماسی- جهانی- زنجیره- ارزآوری- واردات- صادرات- مبادلات- خارجی	۸۱	۰/۱۸
۱۱	بیکاری- اشتغال- کارآفرینی	۴۴	۰/۱۰
۱۲	عدالت- عادلانه- فساد	۳۷	۰/۰۸

^۱ - بخشی از بیانات رهبر انقلاب: دلیل دوم ما که امروز کار برایمان مهم است، کارآفرینی مهم است، این است که ما امروز در مقابل یک فشار جهانی قرار داریم. دشمنی وجود دارد در دنیا که می‌خواهد با فشار اقتصادی و با تحریم و با این کارهایی که شماها می‌دانید، سلطه‌ی اهریمنی خودش را برگرداند به این کشور. می‌خواهند یک ملت را به زانو در بیاورند ... تحریم برای این است که ملت ایران به ستوه بیاید ما باید یک اقتصاد مقاومتی واقعی در کشور به وجود بیاوریم.

ردیف	واژگان	تکرار در فیش های اقتصاد مقاومتی بیانات رهبری	درصد از تعداد کل واژگان
۱۳	مولد- بهره وری- بازدهی- مهارت- قابلیت- رقابت- شفاف سازی- توانمندسازی- تسهیل- مقررات- مشارکت- روزآمدسازی	۱۶	۰/۰۴
۱۴	ثبات- اختلال	۱۴	۰/۰۳
۱۵	مالیات- توزیع- کالا- خدمات- یارانه- درآمد	۱۰	۰/۰۲
۱۶	شکست	۵	۰/۰۱
۱۷	آسیب پذیری	۲	۰/۰۰

منبع: یافته های پژوهش

نمودار زیر به خوبی وزن و اهمیت هر یک از کلیدواژگان مورد بررسی را به تصویر می کشد:

نمودار شماره (۱) جایگاه پر تکرارترین واژگان در فیش های اقتصاد مقاومتی بیانات رهبری

منبع: یافته های پژوهش

۳-۴. ارزیابی سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی (با تمرکز بر انرژی)

جدول شماره (۳) پر تکرارترین دسته واژگان در سند سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی (با حذف مقدمه رهبری) به همراه تعداد تکرار واژگان و درصد آن از کل تعداد واژگان سند نشان می دهد. همانطور که مشاهده می شود پر تکرارترین دسته واژگان در سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی عبارتند از «صنعت، سرمایه گذاری، تولید» با ۲۷ تکرار از ۸۵۵ واژه ی کل، که معادل ۳/۱۶٪ واژگان است؛ و سپس دسته واژه «حماسه، عمل، جهاد، بسیج» که با ۲۶ تکرار، ۳/۰۴٪ واژگان را تشکیل می دهد.

جدول شماره (۳) پرتکرارترین دسته واژگان در سند سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

ردیف	واژگان	تکرار در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی	درصد از تعداد کل واژگان
۱	صنعت- سرمایه گذاری- تولید	۲۷	۳/۱۶
۲	حماسه- عمل- جهاد- بسیج	۲۶	۳/۰۴
۳	تحریم- فشار	۲۴	۲/۸۱
۴	داخلی- بومی- مردم	۲۱	۲/۴۶
۵	علم- دانش پایه- دانش بنیان- دانش محور	۱۸	۲/۱۱
۶	انرژی- نفت- پتروشیمی- گاز- برق- کشاورزی- معدن- صیانتی- فرآورده- شدت انرژی	۱۱	۱/۲۹
۷	دیپلماسی- جهانی- زنجیره- ارزآوری- واردات- صادرات- مبادلات- خارجی	۷	۰/۸۲
۸	بیکاری- اشتغال- کارآفرینی	۵	۰/۵۸
۹	دانش آموزان- دانشگاه- دانشجو- نخبگان- جوان	۴	۰/۴۷
۱۰	مولد- بهره وری- بازدهی- مهارت- قابلیت- رقابت- شفاف سازی- توانمندسازی- تسهیل- مقررات- مشارکت- روزآمدسازی	۴	۰/۴۷
۱۱	دشمن- جنگ	۳	۰/۳۵
۱۲	عدالت- عادلانه- فساد	۳	۰/۳۵
۱۳	پیشازی- پیشگامی- پیشرو- توسعه- پیشرفت- رشد- رونق	۱	۰/۱۲
۱۴	ثبات- اختلال	۱	۰/۱۲
۱۵	مالیات- توزیع- کالا- خدمات- یارانه- درآمد	۱	۰/۱۲
۱۶	شکست	۰	۰/۰۰
۱۷	آسیب پذیری	۰	۰/۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

پایه- دانش بنیان- دانش محور»، و «پیشتازی- پیشگامی- پیشرو- توسعه- پیشرفت- رشد- رونق» در نتیجه‌گیری این مقاله اثرگذار نیستند، یعنی چندان له یا علیه روح حاکم بر بیانات رهبری در باب اقتصاد مقاومتی قابل تفسیر نیستند؛ اما به جهت انتقال کامل یافته‌های پژوهش، نتایج تحلیل این دسته از واژگان نیز گزارش شده‌اند. در مجموع براساس تطبیق درصد تکرار واژگان بیانات و سند سیاست‌های کلی، جدول (۴) بیانگر روح متفاوت حاکم بر آنهاست.

جدول شماره (۴) مقایسه واژگان موجود در بیانات رهبری و سند اقتصاد مقاومتی

ردیف	واژگان	نسبت درصد تکرار در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی به تکرار در بیانات رهبری	نسبت درصد تکرار در بیانات رهبری به تکرار در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی
۱	مالیات- توزیع- کالا- خدمات- یارانه- درآمد	۱۰۹/۹۹	۰/۰۱
۲	مولد- بهره‌وری- بازدهی- مهارت- قابلیت- رقابت- شفاف‌سازی- توانمندسازی- تسهیل- مقررات- مشارکت- روزآمدسازی	۷۸/۵۶	۰/۰۱
۳	ثبات- اختلال	۴۱/۱۵	۰/۰۲
۴	آسیب‌پذیری	۲۶/۱۶	۰/۰۴
۵	دیپلماسی- جهانی- زنجیره- ارزآوری- واردات- صادرات- مبادلات- خارجی	۱۶/۸۱	۰/۰۶
۶	انرژی- نفت- پتروشیمی- گاز- برق- کشاورزی- معدن- صیانتی- فرآورده- شدت انرژی	۹/۶۲	۰/۱۰
۷	صنعت- سرمایه‌گذاری- تولید	۷/۳۷	۰/۱۴
۸	بیکاری- اشتغال- کارآفرینی	۴/۷۶	۰/۲۱
۹	عدالت- عادلانه- فساد	۴/۲۵	۰/۲۴
۱۰	علم- دانش پایه- دانش بنیان- دانش محور	۳/۰۸	۰/۳۲
۱۱	پیشتازی- پیشگامی- پیشرو- توسعه- پیشرفت- رشد- رونق	۱/۹۵	۰/۵۱
۱۲	حماسه- عمل- جهاد- بسیج	۱/۲۱	۰/۸۳
۱۳	داخلی- بومی- مردم	۱/۰۰	۱/۰۰
۱۴	دشمن- جنگ	۰/۵۱	۱/۹۵
۱۵	تحریم- فشار	۰/۲۹	۳/۴۹
۱۶	شکست	۰/۰۰	تقسیم بر صفر
۱۷	دانش‌آموزان- دانشگاه- دانشجو- نخبگان- جوان	۰/۰۰	تقسیم بر صفر

منبع: یافته‌های پژوهش

۴-۵. تحلیل کیفی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

بررسی سیاست‌های اقتصاد مقاومتی نشان می‌دهد که می‌توان این سیاست‌ها را از لحاظ کارکرد و هدف به دو دسته کلی تقسیم کرد. دسته اول، سیاست‌هایی هستند که به لحاظ موضوعی به صورت مستقیم به مقاومت‌سازی اقتصاد در مقابل شوک‌هایی همچون جنگ، تحریم و نوسانات اقتصادی می‌پردازند؛ موضوعاتی مانند تأمین امنیت غذا و دارو (بند ۷) و رصد برنامه‌های تحریم (بند ۲۲). گروه دوم نیز وجه عمومی داشته و به تقویت شاخص‌های کلان و عمومی اقتصاد (مانند بهره‌وری عادلانه عوامل (بند ۵) پرداخته است. بنابراین می‌توان گفت، بخش‌هایی از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی تخصصاً به مقابله با آثار جنگ و تحریم و شوک‌های خارجی می‌پردازد و گروهی دیگر از این سیاست‌ها، عمومی بوده که در سایر سیاست‌های کلی نظام نیز تکرار شده و یا در سیاست‌های کلی آینده قابل طرح بوده‌اند.

در این پژوهش، سیاست‌های گروه اول را «سیاست‌های اختصاصی» اقتصاد مقاومتی و دسته دوم را «سیاست‌های عمومی» اقتصاد مقاومتی نام‌گذاری می‌کنیم. حوزه انرژی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و چنین تقسیم‌بندی در این حوزه نیز قابل انجام است. در بندهای ۴، ۱۳، ۱۴، ۱۵ و ۱۸ به حوزه انرژی اشاره شده است که از این میان بندهای ۴ (استفاده از هدفمندی یارانه‌ها برای بهبود شاخص‌های کلان اقتصاد و کاهش شدت انرژی)، ۱۵ (تکمیل زنجیره ارزش در نفت و گاز) و ۱۸ (افزایش سهم صندوق توسعه) جزو «سیاست‌های عمومی» طبقه‌بندی شده و بندهای ۱۳ (مقابله با ضربه‌پذیری درآمدهای نفتی) و تا حدودی ۱۴ (افزایش ذخایر راهبردی نفت و گاز) که به طور خاص به مقابله با آثار تحریم و جنگ می‌پردازند جزو «سیاست‌های اختصاصی» طبقه‌بندی می‌شوند.

شایان ذکر است که بخشی از سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی (اعم از عمومی و اختصاصی) پیش از آن در سایر اسناد بالادستی نیز بیان شده بوده‌اند. جدول شماره (۵) اجزای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی را به تفکیک بیان کرده و نشان می‌دهد که کدام بخش‌ها قبلاً و در چه سند بالادستی ذکر شده بوده‌اند. همان‌طور که در جدول به تفصیل اشاره شده، عمده بندهای سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی مواردی بوده‌اند که پیش‌ازین در سایر اسناد بالادستی کشور مورد توجه بوده‌اند و عملاً سند مورد بررسی (سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی م. ۱۳۹۲) راهبرد جدیدی را در این بخش ارائه نکرده است. تنها نکته جدید در این سیاست‌ها، بیان راهبردهایی برای حفظ جریان صادرات نفت خام و گاز می‌باشد که متمرکز بر سه عامل انتخاب مشتریان راهبردی، مشارکت دادن بخش خصوصی و ایجاد تنوع در روش‌هاست.

جدول شماره (۵) بررسی تطبیقی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی با سایر اسناد بالادستی

سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی (م. ۱۳۹۲)	مشابه یابی در سایر اسناد بالادستی (با تاریخ تصویب قبل از ۱۳۹۲)
بند ۴: استفاده از ظرفیت هدفمندی یارانه‌ها در جهت افزایش تولید، اشتغال و بهره‌وری، کاهش شدت انرژی و ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی	سیاست‌های کلی بخش انرژی (م. ۱۳۷۹): بهینه‌سازی مصرف و کاهش شدت انرژی سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف (م. ۱۳۸۹): صرفه‌جویی در مصرف انرژی با اعمال مجموعه‌ای متعادل از اقدامات قیمتی و غیر قیمتی به‌منظور کاهش مستمر شاخص شدت انرژی کشور ...
بند ۱۳: مقابله با ضربه‌پذیری درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز از طریق:	
انتخاب مشتریان راهبردی	بدون سابقه در اسناد بالادستی پیشین
ایجاد تنوع در روش‌های فروش	بدون سابقه در اسناد بالادستی پیشین
مشارکت دادن بخش خصوصی در فروش	بدون سابقه در اسناد بالادستی پیشین
افزایش صادرات گاز، افزایش صادرات برق، افزایش صادرات پتروشیمی، افزایش صادرات فرآورده‌های نفتی	سیاست‌های کلی بخش انرژی (م. ۱۳۷۹): جایگزینی صادرات فرآورده‌های نفت و گاز و پتروشیمی به‌جای صدور نفت خام و گاز طبیعی،
بند ۱۴: افزایش ذخایر راهبردی نفت و گاز کشور به‌منظور اثرگذاری در بازار جهانی نفت و گاز و تأکید بر حفظ و توسعه ظرفیت‌های تولید نفت و گاز، به‌ویژه در میدان‌ها مشترک	سیاست‌های کلی بخش انرژی (م. ۱۳۷۹): افزایش ظرفیت تولید صیانت شده نفت متناسب با ذخایر موجود و برخورداری کشور از افزایش قدرت اقتصادی و امنیتی
بند ۱۵: افزایش ارزش افزوده از طریق:	
تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز	سیاست‌های کلی بخش انرژی (م. ۱۳۷۹): بهره‌برداری از موقعیت منطقه‌ای و جغرافیایی کشور برای خریدوفروش و فرآوری و پالایش و معاوضه و انتقال نفت و گاز منطقه به بازارهای داخلی و جهانی. سیاست‌های کلی بخش انرژی (م. ۱۳۷۹): جایگزینی صادرات فرآورده‌های نفت و گاز و پتروشیمی به‌جای صدور نفت خام و گاز طبیعی
توسعه تولید کالاهای دارای بازدهی بهینه (بر اساس شاخص شدت مصرف انرژی)	سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف (م. ۱۳۸۹): تدوین برنامه ملی بهره‌وری انرژی و اعمال سیاست‌های تشویقی ... برای ارتقاء کارایی انرژی
بالابردن صادرات برق، محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی با تأکید بر برداشت صیانتی از منابع	سیاست‌های کلی بخش انرژی (م. ۱۳۷۹): جایگزینی صادرات فرآورده‌های نفت و گاز و پتروشیمی به‌جای صدور نفت خام و گاز طبیعی
بند ۱۸: افزایش سالانه سهم صندوق توسعه ملی از منابع حاصل از صادرات نفت و گاز تا قطع وابستگی بودجه به نفت	سیاست‌های کلی برنامه پنجم (م. ۱۳۷۸): برنامه‌ریزی جامع برای دستیابی به جهش در صادرات غیرنفتی، و کاستن از تکیه بر درآمدهای حاصل از صادرات نفت خام

منبع: یافته‌های پژوهش

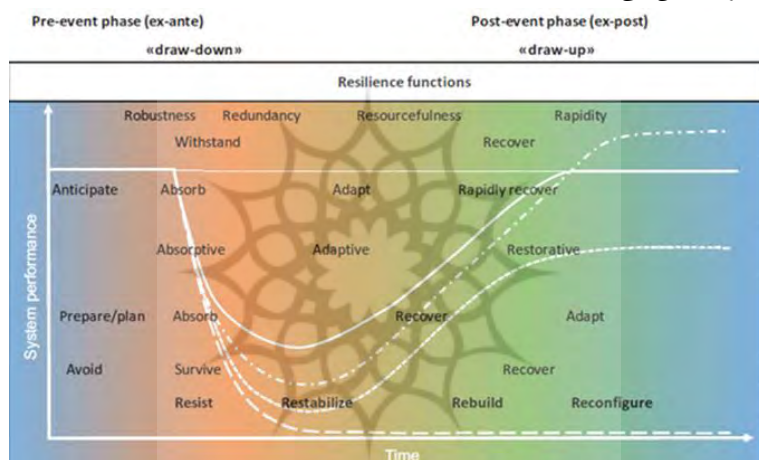
۴-۶. متناظر یابی اقتصاد مقاومتی در ادبیات متعارف

در این قسمت، تلاش شده است که مفاهیم و موضوعاتی که به نحوی با بحث اقتصاد مقاومتی مرتبط است و در ادبیات پژوهشی متعارف و با توجه به تجارب سایر کشورهای دنیا توسعه یافته است مورد بررسی و مرور قرار گیرد و بر اساس خروجی های بخش قبل و نتایج حاصله از بخش حاضر، توصیه‌هایی برای بهبود و ارتقای سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی ارائه شود.

۴-۶-۱. تاب‌آوری

الف- مفهوم تاب‌آوری

مواجهه یک سیستم با یک شوک به دو مرحله قبل و بعد از ایراد شوک تقسیم می‌شود. شکل زیر به خوبی مراحل موردنظر را نشان می‌دهد.

شکل شماره (۱) چهار مرحله اصلی تاب‌آوری

منبع: گسر^۱، ۲۰۱۹

یک سیستم باید در چهار مرحله تاب‌آوری نشان دهد که در نهایت به عنوان یک سیستم تاب آور شناخته شود. هینمن و هاتفیلد^۲ (۲۰۱۷):

مقاومت: توانایی سیستم در پذیرش ضربه یا شوک در یک بازه قابل قبول. ویژگی مقاوم بودن سیستم این اطمینان را ایجاد می‌کند که حداقلی از عملکرد برای سیستم بعد از ایراد شوک باقی می‌ماند.
 بازگشت‌پذیری به ثبات: چگونه می‌توان عملکردهای اساسی و یا رفتار سیستم را به حالت اول برگرداند؟
 این خصیصه به استحکام و قابلیت جذب سیستم ارتباط نزدیکی دارد و منظور از آن بازگشت فعالیت‌های حیاتی و اساسی سیستم به حالت اول است.

¹ Gasser

² Heinimann and Hatfield

بازسازی: چگونه می‌توان سیستم را به حالت نرمال بازگرداند؟ این ویژگی دارای دو بعد سرعت بازسازی و شکل منحنی بازسازی است.

بازتعریف: چگونه می‌توان ویژگی‌ها و ساختار سیستم را بازتعریف کرد که بتواند در مقابل شوک‌های بعدی مقاومت کند.

همان‌طور که مشخص است دو بخش اول عمدتاً به دوران پیش از حادثه و حین حادثه برمی‌گردد و دو موضوع بعدی مرتبط به دوران پس‌ا حادثه است.

ب- کاربردهای تاب‌آوری

علاوه بر تمرکز بر مراحل مواجهه سیستم با یک واقعه، اینکه چه سیستم‌هایی مورد مطالعه قرار می‌گیرند نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. در بخشی از ادبیات تاب‌آوری که به تاب‌آوری اجتماعی و تاب‌آوری اقتصادی-اجتماعی شناخته می‌شود، علاوه بر سیستم‌ها به تاب‌آوری مصرف‌کننده، رگولاتور و همچنین اپراتور یا بهره‌بردار نیز می‌پردازد. این موضوع به‌خصوص در پژوهش‌هایی که به بررسی تاب‌آوری شبکه‌های توزیع انرژی می‌پردازند از اهمیت بالاتری برخوردارند. بررسی ادبیات تاب‌آوری در سیستم‌های انرژی نشان می‌دهد که طیف وسیعی از موضوعات، مفاهیم و روش‌های مختلف مورد بررسی محققان قرار می‌گیرند. گسر و همکاران^۱ (۲۰۲۱) در یک پژوهش جامع به بررسی ادبیات شکل‌گرفته در زمینه تاب‌آوری سیستم‌های انرژی پرداخته‌اند: برای مثال شبکه توزیع برق در مطالعه جی و همکاران^۲ (۲۰۱۶)، شبکه توزیع آب در مطالعه جیونز و همکاران^۳ (۲۰۱۸)، توزیع نفت و گاز در مطالعه لوستنبرگ و همکاران^۴ (۲۰۱۷)، انرژی بادی در مطالعه شیل و همکاران^۵ (۲۰۱۷). از حیث اختلالات و مخاطراتی که سیستم‌های انرژی را تهدید می‌کند، معمولاً این اختلالات به دو دسته بلایای طبیعی (مانند سیل و زلزله) و بلایای انسانی (همچون جنگ و حملات سایبری) تقسیم می‌شود (جکسون، ۲۰۱۵). مطالعه لینکو و البوریا^۶ (۲۰۱۷) به تفصیل به حملات سایبری پرداخته است. در زمینه تاب‌آوری و تغییرات آب و هوایی نیز مطالعات گسترده‌ای انجام گرفته است مانند مطالعه انگل و همکاران^۷ (۲۰۱۴).

بنابراین تاب‌آوری در گام اول بر موضوع توان حفظ کارکردهای اساسی سیستم پس از دریافت شوک منفی می‌پردازد و در گام بعدی به موضوع چگونگی بازگشت به شرایط نرمال و در گام سوم به یادگیری و ارتقای سطح عملکرد سیستم پس از دریافت شوک می‌پردازد. بررسی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی نشان می‌دهد که عمده تمرکز بر حفظ کارکردهای اساسی سیستم بوده (مثلاً بند ۱۳: مقابله با ضربه‌پذیری

¹ Gasser et al

² Ji et al.

³ Givens et al

⁴ Lustenberger et al.

⁵ Schiel, Lind, & Maass

⁶ Linkov & Palma-Oliveira

⁷ Engle, et al

درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز) و از چگونگی بازگشت به شرایط نرمال و مهم‌تر از آن یادگیری از شوک منفی و ارتقای عملکرد سیستم غفلت شده است.

همچنین از حیث موضوعی باید دانست که طیف وسیعی از موضوعات ذیل تاب‌آوری طرح می‌شود که برخی از آنان در سیاست‌های اقتصاد مقاومتی مورد توجه واقع نشده‌اند و یا ذیل قوانین سیاست‌های دیگری طبقه‌بندی شده‌اند. به‌طور نمونه می‌توان به موضوع تاب‌آوری در مقابل تغییرات آب و هوایی اشاره کرد که حجم قابل توجهی از ادبیات پژوهشی متعارف را به خود اختصاص داده است که موضوعاً به مفهوم اقتصاد مقامتی بی‌ارتباط است و در سیاست‌های اقتصاد مقاومتی نیز مورد اشاره قرار نگرفته است. همچنین مباحث بسیار گسترده‌ای درباره تاب‌آوری شبکه‌های توزیع و انتقال انرژی طرح شده‌اند که در ایران ذیل مباحث پدافند غیرعامل مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین باید به این نکته توجه شود که در اغلب موارد، سیاست‌های تاب‌آوری در پاسخ به شوکهایی همچون، حملات عمدی سایبری و غیرسایبری، حملات تروریستی، حملات اتفاقی و همچنین وقایع طبیعی همچون سیل و زلزله توسعه یافته‌اند که لزوماً به تحریم ربط ندارند. بنابراین برای موضوعی همچون تحریم که در ایران خصلت ماندگار پیدا کرده و حتی می‌توان ادعا کرد که جزئی از سیستم شده است، نمی‌توان کاملاً به ادبیات تاب‌آوری تکیه کرد.

۴-۶-۲. آسیب‌پذیری^۱

بریگوگیو (که مبدع مفهوم آسیب‌پذیری است (بریگوگیو ۱۹۹۵)) در آخرین تعریف خود، نقطه کانونی ادبیات آسیب‌پذیری را اقتصاد و آسیب‌های وارد شده به یک اقتصاد و حساسیت آن به شوک‌ها در نظر گرفت. وی آسیب‌پذیری اقتصادی را چگونگی استعداد یک کشور برای در معرض فشارهای اقتصادی قرار گرفتن تعریف نمود. شاخص‌های آسیب‌پذیری اقتصادی از دیدگاه وی به چهار حوزه «درجه باز بودن اقتصاد»، «محوریت صادرات»، «وابستگی به واردات اقلام استراتژیک» و «قرار داشتن در معرض بلایای طبیعی» تقسیم‌بندی می‌شود^۲ (بریگوگیو، ۲۰۱۴).^۳ همانطور که مشاهده می‌شود، آسیب‌پذیری بر خلاف تاب‌آوری به مراحل پس از شوک و بازیابی سیستم نمی‌پردازد.

تطبیق شاخص‌های آسیب‌پذیری با سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی نشان می‌دهد در حوزه «وابستگی به واردات اقلام استراتژیک» مانند بنزین (که اهمیت آنها در دور قبلی تحریم‌ها مشخص شد)، گاز طبیعی و برق (با لحاظ قطعی‌های اخیر و احتمال بروز خرابکاری) هیچ‌گونه سیاستی طراحی و ابلاغ نشده است. البته درجه باز بودن اقتصاد تا اندازه‌ای در بند «مقابله با ضربه‌پذیری درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز» مورد توجه واقع شده است.

^۱ Vulnerability

^۲ برای مطالعه بیشتر مطالعات زیر را ببینید: (بریگوگیو، ۱۹۹۵)، (پیغامی، ۱۳۹۴) و (امیری و همکاران، ۱۳۹۷)

^۳ Brigoglio

۴-۶-۳. پایداری

پایداری اصالتاً و به صورت عام به معنای «توانمندی یک سیستم برای حفظ خود و ادامه حیات» تعریف شده است (دپارتمان انرژی و مهندسی معدن دانشگاه پنسیلوانیا، بی تا)^۱. این مفهوم در زمینه‌های مختلف پژوهشی در مقاصد متعددی به کار رفته و به مرور کاربرد آن در حوزه توسعه و ذیل مباحث «توسعه پایدار» که توسط سازمان ملل متحد تدوین شده کاربرد خاص یافته است. آنچه بیشتر با اقتصاد مقاومتی و ادبیات آن سازگار است مفهوم عام آن است، با این حال برخی پژوهش‌ها وجود دارد که به بررسی و تطبیق اهداف اقتصاد مقاومتی با اهداف توسعه پایدار پرداخته‌اند؛ مانند (شیروی، ۱۳۹۸). درباره ارتباط مفهومی میان تاب‌آوری و پایداری دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد که برای اختصار تنها به یک دیدگاه اشاره می‌کنیم. «پایداری سیستم» به فشارها و شوک‌های درازمدت می‌پردازد، حال آنکه تاب‌آوری بر شوک‌های کوتاه‌مدت تمرکز دارد (گسر، ۲۰۱۹). بر مبنای این تعریف، و باتوجه به اینکه نظام تحریم‌ها در کشور از یک شوک کوتاه‌مدت به یک شوک میان‌مدت و بلندمدت تبدیل شده و دورنمای روشنی نیز برای حذف و یا کاهش محسوس خصومت‌های سیاسی غرب در کوتاه‌مدت دیده نمی‌شود، باید گفت که «اقتصاد مقاومتی» نباید منحصر به شوک‌های کوتاه‌مدت شود و ضروری است که در تدوین سیاست‌های مربوطه، به ادبیات «پایداری» و آثار شوک‌های میان‌مدت و درازمدت نیز توجه ویژه‌ای شود. بر این اساس می‌توان پیشنهاد داد که در بازنگری سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و یا تدوین قوانین مرتبط، از ادبیات «پایداری» نیز استفاده شود.

۴-۶-۴. یکپارچگی و همبستگی

نظریه اقتصاد همبستگی متکی به سازمان‌دهی ظرفیت‌های اقتصادی و اجتماعی می‌باشد و با مدل ایجاد سازمان اقتصادی متفاوت است چرا که در این مدل بجای پذیرش و غلبه یک منطق واحد بر سایر دیدگاه‌ها، سعی در ایجاد پیوندها بر اساس ظرفیت‌ها و خلاقیت‌های ملل دارد. بر اساس این نظریه مردم ظرفیت حل مشکلات خود را با اتکا به خلاقیت و مهارت‌های فردی خود داشته و این توانمندی‌ها می‌بایست به شیوه‌های مختلف آشکار شده و هریک از این توانمندی‌ها به هم پیوند خورده و فی‌نفسه مکمل و پشتیبان یکدیگر باشند تا یک نظام اقتصادی قدرتمند جایگزین نظام اقتصادی فعلی به وجود آید. (پیغامی: ۱۳۹۴)

بر این اساس باید گفت مباحث مربوط به افزایش نقش مردم و بخش خصوصی در «فروش نفت و گاز» که در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی مورد اشاره قرار گرفته به مفهوم «یکپارچگی و همبستگی» نزدیک است. با این حال نباید نقش و حضور مردم در حوزه انرژی را به موضوع صادرات نفت و گاز محدود کرد و موضوعات متعددی وجود دارد که با حضور مردم، حوزه انرژی مقاومت‌سازی خواهد شد. به طور مثال می‌توان به سیاست کلی توسعه نیروگاه‌های پراکنده خورشیدی و بادی، تولید برق خانگی، تولید برق توسط خود کارخانه‌های مصرف‌کننده، توسعه پالایشگاه‌های کوچک خصوصی و پراکنده، نقش دهی به مردم در جهت تعیین قیمت درون‌زا در اقتصاد با استفاده از واگذاری سهمیه‌های انرژی به آحاد مردم و ... اشاره کرد.

¹ <https://www.e-education.psu.edu/eme>

۴-۶-۵. شکندگی

مفهوم شکندگی بیشتر برای ارزیابی شکندگی دولت‌ها استفاده می‌شود (گیلمونت و جنینی^۱، ۲۰۱۱). کشورهای توسعه‌یافته مانند آمریکا و اتحادیه اروپا در پی بحران مالی ۲۰۰۸ بدین موضوع توجه بیشتری نشان داده‌اند. می‌توان گفت با وقوع بحران مالی سال ۲۰۰۸-۲۰۰۹ صاحب‌نظران حوزه اقتصاد به بررسی عوامل شکندگی و آسیب‌پذیری اقتصادی کشورها پرداختند (راهن و همکاران^۲، ۲۰۱۵) اما برخی کشورهای دیگر مانند روسیه و ایران به دلایلی چون وضع تحریم‌ها و محدودیت‌های ناشی از آن بدین موضوع پرداختند. (رزماهنگ، ۱۳۹۶). آنچه از تعاریف و کاربردهای شکندگی برداشت می‌شود این است که عمدتاً ناظر به عملکرد اقتصادی و به طور خاص در حوزه‌های مالی اقتصاد است. از این رو مباحثی از اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی که به آسیب‌پذیری محیط اقتصاد کلان ناشی از کاهش درآمدهای نفتی و سیاست‌گذاری‌های پولی و مالی مرتبط وابسته است را می‌توان با بهره‌گیری از ادبیات شکندگی توسعه داد و نسبت به تقویت و بهبود سیاست‌گذاری کلان در حوزه اقتصاد مقاومتی کمک کرد.

۴-۶-۶. اقتصاد مقاوم

طبق بررسی‌ها، استفاده از اصطلاح اقتصاد مقاوم در ارتباط با یک جنگ یا محاصره ابداع و استفاده شده است. شاید برای اولین بار، این اصطلاح در ادبیات اقتصادی آلمان و در ارتباط با جنگ جهانی اول استفاده شده باشد. در آن مقطع این سؤال برای بسیاری از ناظران جنگ مطرح بود که آلمان تا چه مدت توان مقاومت دارد و این مقاومت را چگونه به دست آورده است (کاسل، ۱۹۱۶). دهه‌ها بعد این اصطلاح مجدداً و پس از محاصره‌های شدید رژیم اشغالگر علیه نوار غزه و چندین جنگ میان دو طرف، و تحت عنوان «اقتصاد مقاوم» مطرح شد. ادبیات تولید شده در این حوزه بسیار محدود بوده و عمده تمرکز نیز بر چگونگی توسعه بخش کشاورزی و انتخاب محصولات ضروری باهدف خودکفایی و مقاومت در برابر فشارهای دشمن می‌باشد (آقا^۳، ۲۰۱۱). می‌توان گفت در مقایسه با سایر اصطلاحات بررسی شده از ادبیات متعارف در این پژوهش، این اصطلاح بیشترین قرابت را مفهوم اقتصاد مقاومتی دارد چرا که از پی یک دوره محاصره یا جنگ پردازش و ارائه شده است. هرچند ادبیات تولیدشده در این حوزه بسیار محدود و کم‌بسامد است، با این حال می‌توان از قدمت آن برای ترویج و توسعه گفتمان اقتصاد مقاومتی و بهره‌برداری از برخی مفاهیم تولید شده ذیل آن اقدام کرد.

۴-۶-۷. پدافند غیرعامل

هر اقدام غیر مسلحانه‌ای که موجب کاهش آسیب‌پذیری نیروی انسانی، ساختمان‌ها، تأسیسات، تجهیزات، اسناد و شهرهای کشور در مقابل بحران‌هایی با عامل طبیعی (خشکسالی، سیل، زلزله، رانش، لغزش، طوفان، ...) و عامل انسانی (جنگ، شورش‌های داخلی، تحریم و ...) گردد پدافند غیرعامل خوانده می‌شود (حسینی امینی،

¹ Guillaumont & Jeanneney

² Röhn et al

³ Agha

۱۳۹۰). پدافند غیرعامل عمدتاً بر روی مدیریت پیش از بحران و جلوگیری از وقوع آن و کاهش آسیب‌های ناشی از آن تمرکز دارد (پریزادی و همکاران، ۱۳۸۹). این آسیب‌پذیری می‌تواند برای یک پالایشگاه، یک سازمان، یک صنعت، یک شهر و در نهایت برای یک کشور مطرح باشد (اسپیلرمن^۱، ۲۰۰۵). شایان ذکر است که مفهوم پدافند غیر عامل هم بر مراحل قبل از وقوع بحران یا شوک اشاره دارد و هم بر مراحل بعدی و به منظور کاهش آسیب‌پذیری. البته تأکید اصلی بر روی اقدامات قبل از وقوع بحران است. بررسی ابعاد موضوعی و گستره مفهومی پدافند غیرعامل نشان می‌دهد که قرابت بسیار زیادی با ایده مرکز سیاست‌های اقتصاد مقاومتی دارد و ضروری است که کلیه سیاست‌گذاری‌های کشور در حوزه پدافند غیرعامل ذیل سیاست‌های اقتصاد مقاومتی تهیه، ابلاغ و نظارت شود. موضوعاتی همچون مقاوم‌سازی شبکه تولید، انتقال و توزیع گاز، نفت خام، فرآورده‌های نفتی و برق، یکپارچه سازی حداکثری شبکه‌های انتقال انرژی در کشور برای مقابله با آثار حملات تروریستی و جنگ‌های احتمالی، ایجاد پراکندگی در منابع تولید و عرضه انرژی و بخصوص گاز طبیعی در کشور، انجام ذخیره سازی‌های انرژی به صورت خصوصی یا دولتی ... از این دست هستند.

۴-۸. مدیریت ریسک

مطالعات ریسک عمدتاً بر قبل از وقوع یک حادثه متمرکز بوده (هینمن، ۲۰۱۶) و به عملکرد سیستم در حین حادثه و بعد از آن و سرعت بازیابی و بازسازی سیستم اشاره‌ای ندارد. لذا مدیریت ریسک عمدتاً منجر به مجموعه اقداماتی برای کاهش پیامد اختلالات می‌شود (گسر، ۲۰۱۹). به زبان دیگر باید گفت که مطالعات ریسک در بهترین حالت بر دو عملکرد ابتدایی از چهار عملکرد تاب آوری متمرکز است درحالی که تاب‌آوری به مباحثی چون جذب شوک، تطابق با شرایط جدید و سرعت بازیابی سیستم نیز اشاره می‌کن (پارک و همکاران^۲، ۲۰۱۱) با این‌همه باید تأکید کرد که مطالعات مدیریت ریسک توسعه بسیار سریعی طی دهه‌های اخیر داشته و ادبیات بسیار غنی و پرکاربردی ایجاد شده‌است. در زمینه ارتباط این مفهوم با سیاست‌های اقتصاد مقاومتی باید اشاره کرد که یکی از لوازم اقتصاد مقاومتی مدیریت ریسک‌های اقتصادی داخلی و خارجی باشد (قنبری، ۱۳۹۵). می‌توان از ادبیات بسیار گسترده و غنی حوزه ریسک و بیمه برای تقویت بخش انرژی کشور و مقاوم‌سازی آن در برابر شوکها استفاده کرد. بطور نمونه می‌توان به بیمه حمل و نقل بین‌المللی، بیمه تاسیسات و تجهیزات و خطوط لوله و انتقال، بیمه کاهش تولید نفت و قطعی شبکه اشاره کرد.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱. نتیجه‌گیری

سیاست‌های کلی اقتصادی مقاومتی در حوزه انرژی از یک منظر به دو دسته تقسیم می‌شوند: برخی عام هستند (مانند کاهش شدت انرژی) که پیش از ابلاغ این سیاست‌ها در سایر اسناد بالادستی نیز طرح شده بودند

¹ Spilerman

² Park et al

و برخی دیگر بطور خاص به دوران تحریم و جنگ اختصاص دارند (مانند مشارکت بخش خصوصی در فروش نفت و گاز).

در بهره‌گیری از دستاوردهای کشورهای توسعه‌یافته و ادبیات متعارف مرتبط با اقتصاد مقاومتی باید به پیش‌زمینه‌های ایجاد، توسعه و کاربرد هر یک از اصطلاحات و واژگانی که به‌عنوان معادل اقتصاد مقاومتی مورد استناد قرار می‌گیرند توجه ویژه‌ای داشت.

بررسی ادبیات فوق، نشان می‌دهد که موضوعات و مفاهیم بسیاری درباره ایراد یک شوک به سیستمها و چگونگی ارزیابی و مقابله با این شوکها وجود دارد که در سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و بطور خاص در بخش انرژی مورد توجه قرار نگرفته است.

ادبیات تاب‌آوری ابعاد ایجاد یک شوک، اثرات و تبعات آن را در مراحل گوناگون به‌خوبی پوشش داده و طیف وسیعی از موضوعات را (مانند افزایش ایمنی و امنیت شبکه‌های برق، گاز و آب و چگونگی مقابله با حملات به این زیرساختها) بررسی می‌کند که در سیاست‌های اقتصاد مقاومتی از آنها غفلت شده‌است. با اینحال موضوعی همچون تحریم را مورد بررسی قرار نداده و لذا نمی‌توان به آن اتکای کامل کرد.

موضوع ریسک و مدیریت آن، از حیث مفهومی به پسا شوک و واکنش سیستم نمی‌پردازد، با این حال حجم عظیمی از ادبیات، تکنیک‌ها، روش‌شناسی و محاسبات کمی و تحلیل‌های کیفی به همراه مورد کاوی در این حوزه وجود دارد که می‌تواند در غنا بخشیدن به سیاست‌های اقتصاد مقاومتی کمک نماید. به‌عنوان نمونه می‌توان به تکنیک‌های مدیریت ریسک و من جمله انواع بیمه‌ها و ابتکارات و نوآوری‌ها در صندوق‌های حمایتی در صنایع بالادستی و پایین‌دستی نفت و گاز اشاره کرد.

ادبیات اتحاد و یکپارچگی اقتصادی نیز، به دلیل دخالت دادن مؤلفه‌های اجتماعی و تأکید بر نقش مردم می‌تواند کمک شایانی به غنای مباحث اقتصاد مقاومتی بنماید. به‌طور نمونه می‌توان از این ادبیات در گسترش حضور مردم در بخش‌های مختلف انرژی کشور استفاده کرد.

شکندگی اقتصادی، از مباحثی است که به دلیل ارتباط آن با استحکام بخشی مالی و اتکایی که بخش مالی با انرژی و نفت و گاز در ایران دارد، باید در سیاست‌های اقتصاد مقاومتی مورد توجه قرار گیرد. مباحث ذیل آسیب‌پذیری از مواردی است که ارتباط مستقیمی باهدف کشور از اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی دارد و می‌بایست در تدوین سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

اقتصاد مقاوم نیز به دلیل داشتن پیشینی علمی آن، می‌تواند در ترویج ادبیات اقتصاد مقاومتی در محافل علمی بین‌المللی مورد استفاده و استناد قرار گیرد.

۵-۲. پیشنهادها

باتوجه به مباحث ارائه‌شده در این پژوهش، پیشنهاد می‌شود که سیاست‌های اقتصاد مقاومتی با در نظر گرفتن ملاحظات زیر مورد بازنگری قرار گیرند:

– برای انسجام سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی، پیشنهاد می‌شود که موضوعات کلان و عمومی که ذیل سایر سیاست‌ها نیز قابل دسته‌بندی هستند (مانند کاهش شدت انرژی) از

سیاست‌های اقتصاد مقاومتی حذف شود و تنها بر آن دسته از سیاست‌ها و موضوعاتی متمرکز باشد که مستقیماً و بدون واسطه با مقاومت‌سازی اقتصاد در برابر شوک‌هایی همچون جنگ، تحریم، اعتصاب و شورش مرتبط است (مثلاً چگونگی دخالت مردم و بخش خصوصی در بالادست نفت و گاز در شرایط تحریم).

- در جهت جامعیت این سیاست‌ها، پیشنهاد می‌شود مباحث و شاخص‌های مطرح در شکنندگی، یکپارچگی، آسیب‌پذیری و مدیریت ریسک به این سیاست‌ها افزوده شود.
- تمامی سیاست‌گذاری‌های حوزه پدافند غیرعامل به سیاست‌های اقتصاد مقاومتی منتقل و تحت یک بسته سیاستی تهیه، ابلاغ و نظارت شوند.
- ضروری است گستره سیاست‌های کلی به موضوعات بعد از وقوع حادثه و شوک و شیوه بازگشت سیستم به حالت نرمال و حتی ارتقای سطح کارآمدی آن نیز تسری یافته و سیاست‌های متناسب تدوین شود. به‌طور نمونه، شیوه بازگشت نظام تولید بعد از شوک قطع سراسری گاز در اثر حمله هوایی و یا شیوه بازیابی مشتریان نفتی بعد از یک دوره تحریم نیز باید مورد توجه قرار گیرد.
- ضروری است در تدوین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به تفکیک میان شوک‌ها به کوتاه‌مدت، میان-مدت و درازمدت توجه ویژه‌ای شود و سیاست‌های متناسب با هر یک تدوین شود. این مهم در حوزه انرژی اهمیت بیشتری دارد که لازم است سیاست‌گذاری حوزه انرژی مطابق با آن صورت گیرد. بطور نمونه، سیاست‌گذاری برای موضوعی همچون تحریم واردات گاز از ایران یا توقف صادرات بنزین به ایران (که ماهیت میان‌مدت تا بلند مدت دارند) با موضوعی مانند انفجار تروریستی در تاسیسات عسلویه (که ماهیت کوتاه مدت دارند) باید متفاوت باشد.
- در همین راستا ارائه راهکارهای کوتاه‌مدت و بلندمدت برای خنثی کردن ریسک‌هایی مانند تحریم لازم و ضروریست. برای مثال در صنعت نفت و گاز یک سیاست بلندمدت بسیار حیاتی توجه بیشتر به توسعه صنعت پایین دست نفت و گاز و تکمیل زنجیره ارزش این صنعت است که باید به‌طور جدی مورد توجه واقع شود.
- نگاه سیاست‌گذار اقتصاد مقاومتی از سیستم‌هایی همچون دستگاه‌های اجرایی وزارتخانه به سیستم‌های انسانی مانند مصرف‌کنندگان انرژی (بخصوص مصرف‌کنندگان کلان برق و گاز)، شرکتهای بهره‌بردار، سرمایه‌گذاران و رگولاتور توسعه یافته و مختصات سیستم‌های انسانی-اجتماعی تاب‌آور مورد توجه قرار گیرد.
- مباحث زنجیره تأمین در بالادست، تأمین گاز واحدهای مصرف‌کننده گاز و در پایین دست من جمله واحدهای پتروشیمی به‌عنوان بخشی از مباحث پدافند غیرعامل در اجرای سیاست کلی اقتصاد مقاومتی مورد توجه قرار گیرند.

جدول زیر خلاصه‌ای از موارد فوق را به صورت دسته بندی شده ارائه می دهد.

جدول شماره (۶) خلاصه نتایج و پیشنهادات پژوهش

موضوع	سرفصل قابل توسعه	پیشنهاد سیاستی
تخصصی کردن، ایجاد انسجام و یکپارچگی در سیاستگذاری اقتصاد مقاومتی	تنقیح سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی با حذف سیاست‌های کلی عمومی و قابل انتقال به سایر سیاست‌ها و اضافه کردن برخی بخشها	تجمع کلیه مباحث مربوط به پدافند غیرعامل به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی افزودن موضوعات و مفاهیم مطرح در ادبیات متعارف مانند تاب‌آوری و ... به شرح ادامه جدول
استفاده از مباحث مطرح در «مدیریت ریسک»	توسعه سیاستگذاری اقتصاد مقاومتی به حمایت از توسعه انواع بیمه‌ها و همچنین صندوقهای حمایتی	توسعه محصولات بیمه‌ای جهت بیمه حمل و نقل بین‌المللی با تاکید بر حمل و نقل دریایی نفت خام و فرآورده و محصولات پتروشیمی، بیمه کاهش تولید ناشی از انواع حمله یا خرابکاری و یا عدم توفیق در بازاریابی و فروش در اثر تحریم بیمه حوادث تروریستی، بیمه قطع انرژی واحدهای صنعتی، بیمه در مقابل حملات سایبری ایجاد صندوق‌های حمایتی برای دوران تحریم یا جنگ
استفاده از مباحث مطرح «شکنندگی»	سیاستگذاری در جهت کاهش وابستگی به واردات اقلام استراتژیک انرژی	اطمینان از عدم بازگشت وابستگی به واردات بنزین از طریق توسعه ذخیره‌سازی یا دوگانه سوز کردن خودروها برنامه‌ریزی برای عدم وابستگی به واردات گاز طبیعی، نفت گاز و سایر سوختها از طریق ذخیره‌سازی
استفاده از مباحث مطرح «تاب-آوری»	توسعه سیاستگذاری اقتصاد مقاومتی به دوران پساشوک	بازایی بازارهای از دست رفته نفت خام در دوران تحریم یا جنگ با ابزارهای اقتصادی (تخفیف و ...) و غیراقتصادی (سرمایه‌گذاری در بخش انرژی کشور مقصد مانند ساخت پالایشگاه سیاستگذاری به منظور جبران کاهش سرمایه‌گذاری در دوران پساشوک از طریق واگذاری مشوقهای مختلف به سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی تا یک دوره مشخص و محدود (مانند قراردادهای ساده و جذاب در بالادست، حذف بخشهایی همچون توان داخل و ... از قراردادهای، معافیت مالیاتی و بیمه‌ای) سیاستگذاری برای چگونگی بازگرداندن تولید به سطوح قبلی تولید برای واحدهای مورد حمله یا آسیب قرار گرفته (ایجاد صندوق‌های حمایتی و بیمه‌ای و ابزارهای حمایت مالی)
توسعه سیاستگذاری اقتصاد مقاومتی به همه بازیگران و ذی‌نفعان حوزه انرژی	توسعه سیاستگذاری اقتصاد مقاومتی به یادگیری از شوک	تقویت حضور بخش خصوصی و مردم در شوراها و کمیته‌های تخصصی فعال در حوزه انرژی (مانند کمیته‌های قیمت‌گذاری، تخصیص خوراک و ...)
توسعه سیاستگذاری اقتصاد مقاومتی به یادگیری از شوک		ضرورت اصلاح ساختارهایی که توان مقابله با شوک را نداشته‌اند مانند نظام فروش نفت خام یا تامین مالی ارزی

پیشنهاد سیاستی	سرفصل قابل توسعه	موضوع
<p>یکپارچه سازی شبکه‌های انتقال و توزیع گاز و برق در کل کشور</p> <p>توسعه ذخیره‌سازی سوخت و افزایش نسبت دوره ذخیره به مصرف روزانه</p> <p>پراکنده سازی سایت‌های ذخیره‌سازی سوخت</p> <p>اطمینان از نزدیک بودن سایت‌های ذخیره سوخت به نیروگاه‌ها</p> <p>توسعه ذخیره‌سازی گاز طبیعی در مخازن تخلیه شده در نزدیکی منابع عمده مصرف</p> <p>حمایت از تولید انرژی پراکنده به منظور کاهش وابستگی به شبکه</p> <p>حمایت از تولید خانگی برق و انرژی</p> <p>حمایت از ایجاد پالایشگاه‌های کوچک و پراکنده به منظور کاهش خطرات ناشی از حمله‌های تروریستی</p> <p>حمایت از تولید انرژی توسط کارخانجات بزرگ مصرف کننده عمده برق و گاز</p>	<p>استفاده از مباحث مطرح در پدافند غیرعامل و تجمیع با سیاست‌های کلی پدافند غیرعامل (م. ۱۳۸۹)</p>	<p>پدافند غیرعامل</p>
<p>ایجاد فضای لازم برای توسعه پالایشگاه‌های کوچک و متوسط توسط مردم و بخش خصوصی و تعاونی</p> <p>ایجاد فضای لازم برای صادرات نفت خام، گاز و فرآورده‌های گازی و نفتی توسط مردم و بخش خصوصی به خصوص مرزنشینان</p> <p>ایجاد فضای لازم برای واگذاری بالادست نفت و گاز به مردم</p> <p>توسعه نیروگاه‌های کوچک خورشیدی، بادی و زمین‌گرمایی به صورت پراکنده و توسط مردم</p> <p>واگذاری سهمی از انرژی‌های اولیه (نفت خام و گاز) به تک تک افراد و ایجاد امکان مبادله و فروش سهم‌های واگذار شده به مصرف‌کنندگان دیگر</p>	<p>بهره‌گیری حداکثری از حضور مردم در اقتصاد انرژی با سیاستگذاری برای حذف موانع قانونی و اداری و افزایش نقش مردم و بخش خصوصی و تعاونی در تمامی زنجیره اکتشاف، توسعه، تولید، انتقال و مصرف</p>	<p>استفاده از مباحث مطرح «اقتصاد همبستگی»</p>

منبع: یافته‌های پژوهش

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مأخذ

منابع فارسی

- پیغامی، عادل، سمیعی نصب، مصطفی و سلیمانی، یاسر. (۱۳۹۴). *جستارهایی در اقتصاد مقاومتی-مقاوم-سازی اقتصاد مقاومتی در ادبیات متعارف: مبادی علمی و نظری*، جلد اول، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- حسینی امینی، حسن و پریزادی، طاهر. (۱۳۸۹). *مفاهیم بنیادی در پدافند غیر عامل با تاکید بر شهر و ناحیه، موسسه اندیشه کهن پرداز*، چاپ اول. تهران: انتشارات موسسه اندیشه کهن پرداز.
- حسینی امینی، حسن. (۱۳۹۰). *پدافند غیرعامل و کاربرد آن در شهرسازی، نشریه ارمغان*، ۲۰(۱۱۶)ف ۲۹-۴۸.
- رضایی، مرتضی و رضایی دوانی، مجید. (۱۳۹۵). *منابع نفت و گاز و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی: چالش‌ها و راهکارها؛ (با تاکید بر منابع نامتعارف)*، پژوهش‌های اقتصاد مقاومتی، (۲)۱، ۱۰۹-۱۳۶.
- دانش جعفری، داود و کریمی، سمانه. (۱۳۹۳). *نفت، برنامه ششم توسعه و اقتصاد مقاومتی، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۲(۸)، ۱-۳۵.
- قنبری، علی. (۱۳۹۵). *اقتصاد مقاومتی، مدیریت ریسک‌ها و تکانه‌پذیری مجله دانش‌بنیان*، ۲۰، ۵۶-۸۱.
- صیادی، محمد و خداپرست، یونس. (۱۳۹۶). *اقتصاد مقاومتی در حوزه انرژی و نیرو*. تهران: موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- کامفیروززی، محمدحسن؛ بنیادی نایینی، علی؛ موسوی لقمان و سیده اشرف. (۱۳۹۲). *بررسی نقش عوامل در اقتصاد بدون نفت در الگوی اقتصاد مقاومتی، فصلنامه اقتصاد اسلامی*، ۱۳(۵۲)، ۵۹-۸۷.
- محسنی، حسین. (۱۳۹۶). *راهبردهای بخش انرژی مبتنی بر رویکرد اقتصاد مقاومتی، پژوهش‌های اقتصاد توسعه و برنامه‌ریزی*، ۷(۲)، ۲۵-۴۷.
- مزینی، امیر حسین و قربانی، سعید. (۱۳۹۳). *باز تعریف نقشه راه مدیریت درآمدهای نفتی در اقتصاد ایران با تاکید بر سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، فصلنامه مطالعات راهبردی*.
- مقدم، محمدرضا؛ دانشفر، محمدحسین؛ مبینی دهکردی، علی؛ سیف، الله‌مراد و اصولی، علی. (۱۳۹۶). *تعیین اقدامات اولویت‌دار در دانش‌بنیان نمودن صنعت نفت و گاز کشور در چارچوب اقتصاد مقاومتی، مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی*، ۷(۲۹)، ۱۲۳-۱۴۶.
- میرجلیلی، سید حسین. (۱۳۹۵). *تبیین مفاهیم مقاومت، تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی، مجموعه مقالات اولین همایش اقتصاد مقاومتی، تهران*.
- سیاست‌های کلی ابلاغی اقتصاد مقاومتی (۱۳۹۲/۱۱/۳۰). قابل دسترسی در: www.khamenei.ir
- سیاست‌های کلی انرژی قابل دسترسی در: www.khamenei.ir
- سیاست‌های کلی پدافند غیرعامل قابل دسترسی در: www.khamenei.ir

منابع لاتین

- Agha, S. R. (2011). A multi-criteria crop planning model based on the “resistive economy” characterizing the situation in Gaza Strip. In *8th international conference On Islamic Economics and finance*.
- Alaiz, F. (1937). *Por una economía solidaria entre el campo y la ciudad*. Oficinas de Propaganda CNT-FAI.
- Aven, T., Ben-Haim, Y., Andersen, H. B., Cox, T., Droguett, E. L., Greenberg, M., ... & Zio, E. (2018). Society for risk analysis glossary.
- Allen, M. (2017). Textual analysis. *The Sage encyclopedia of communication research methods*, 4, 1753-1756.
- Bryman, A., 2012. *Social Research Methods*, 4th Edition, 4th edition. ed. Oxford University Press, Oxford ; New York.
- Briguglio, L. (1995). Small island developing states and their economic vulnerabilities. *World development*, 23(9), 1615-1632.
- Briguglio, L. (2014). A vulnerability and resilience framework for small states. *Building the Resilience of Small States—A Revised Framework*, 10–76.
- Cassel, G. (1916). *Germany's economic power of resistance*. Jackson Press.
- Deacon, D., Bryman, A., & Fenton, N. (1998). Collision or collusion? A discussion and case study of the unplanned triangulation of quantitative and qualitative research methods. *International Journal of Social Research Methodology*, 1(1), 47-63.
- Engle, N. L., de Bremond, A., Malone, E. L., & Moss, R. H. (2014). Towards a resilience indicator framework for making climate-change adaptation decisions. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, 19, 1295-1312.
- Figari, F., & Fiorio, C. (2020). Welfare resilience in the immediate aftermath of the COVID-19 outbreak in Italy. *Covid Economics*, 2020(8), 106-133.
- Gasser, P., Lustenberger, P., Cinelli, M., Kim, W., Spada, M., Burgherr, P., ... & Sun, T. Y. (2021). A review on resilience assessment of energy systems. *Sustainable and Resilient Infrastructure*, 6(5), 273-299.
- Givens, J. E., Padowski, J., Guzman, C. D., Malek, K., Witinok-Huber, R., Cosens, B., ... & Adam, J. (2018). Incorporating social system dynamics in the Columbia River Basin: Food-energy-water resilience and sustainability modeling in the Yakima River Basin. *Frontiers in Environmental Science*, 6, 104.
- Givens, J. E., Padowski, J., Guzman, C. D., Malek, K., Witinok-Huber, R., Cosens, B., ... & Adam, J. (2018). Incorporating social system dynamics in the Columbia River Basin: Food-energy-water resilience

and sustainability modeling in the Yakima River Basin. *Frontiers in Environmental Science*, 6, 104.

- Guillaumont, P., & Guillaumont Jeanneney, S. (2009). *State fragility and economic vulnerability: what is measured and why?* (No. P07). FERDI Working Paper.
- Heinimann, H. R., & Hatfield, K. (2017). Infrastructure resilience assessment, management and governance—state and perspectives. In *Resilience and Risk: Methods and Application in Environment, Cyber and Social Domains* (pp. 147-187). Springer Netherlands.
- Jenny, F. (2020). Economic resilience, globalization and market governance: Facing the COVID-19 test. *Globalization and Market Governance: Facing the COVID-19 Test (March 28, 2020)*.
- Ji, C., Wei, Y., Mei, H., Calzada, J., Carey, M., Church, S., ... & Wilcox, R. (2016). Large-scale data analysis of power grid resilience across multiple US service regions. *Nature Energy*, 1(5), 1-8.
- Korteweg, R. (2018). Energy as a tool of foreign policy of authoritarian states, in particular Russia.
- Linkov, I., & Palma-Oliveira, J. M. (Eds.). (2017). *Resilience and risk: Methods and application in environment, cyber and social domains*. Springer.
- Lustenberger, P., Sun, T., Gasser, P., Kim, W., Burgherr, P., Spada, M., ... & Stojadinovic, B. (2017). Potential impacts of selected natural hazards and technical failures on the natural gas transmission network in Europe. *Safety & Reliability. Theory and Applications*, 197-197.
- Miller, E. (2010). Solidarity economy: Key concepts and issues. *Solidarity economy I: Building alternatives for people and planet*, 25-41.
- Park, J., Seager, T. P., & Rao, P. S. C. (2011). Lessons in risk versus resilience based design and management. *Integrated environmental assessment and management*, 7(3), 396-399.
- Poirier, Y. (2014). Social Solidarity Economy and related concepts: origins and definitions an international perspective. *Socioeco. org*. http://www.socioeco.org/bdf_fiche-document-3293_en.html.
- Lewney, R., & Richard, P. (2017). EU energy trends and macroeconomic performance Case study—Energy Resilience and Vulnerability in the EU and Other Global Regions.
- Röhn, O., Sánchez, A. C., Hermansen, M., & Rasmussen, M. (2015). Economic resilience: A new set of vulnerability indicators for OECD countries.

- Rose, S., Jaramillo, P., Small, M. J., Grossmann, I., & Apt, J. (2012). Quantifying the hurricane risk to offshore wind turbines. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(9), 3247-3252.
- Schiel, C., Lind, P. G., & Maass, P. (2017). Resilience of electricity grids against transmission line overloads under wind power injection at different nodes. *Scientific reports*, 7(1), 11562.
- Spilerman, S. (2005). The cause of racial disturbance, *journal of Americansociological review*. 35(34).56-72.

